

ACSÁDY IGNÁC GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA

HORVÁTH ZITA

Miskolci Egyetem, Magyar Középkori, Kora Újkori
és a Történelem Segédtudományai Tanszék

„Ott, ahol az állam nemcsak nagy és zajos politikai akciók, hanem a csendes mélyreható kulturtevékenység iránt is élénk érzékkel viseltetik, hol egyenlően gondviselésébe fogadja a társadalom minden elemét, a polgárosító munka és emberi szorgalom összes tényezőit, ott a történetírás sem csupán a katonai vagy a diplomáciai eseményeknek, nemcsak a híres embereknek és a vezérlő elemeknek áldozza figyelmét. Ott felöleli a társadalom összes elemeit, a nép minden rétegét; az ismeretlen, a névtelen nagy tömegeket, melyek hivatása kevésbé dicsőséges, de nem kevésbé hasznos, és ép oly nélkülözhetetlen, mint az uralkodóosztályoké.”¹

A magyar történetírás XIX. századi alkotói közül előkelő hely illeti meg Acsády Ignácot.² Munkásságának különösen azon része jelentős, amelyet a gazdaság- és társadalomtörténet terén alkotott. Politikatörténeti művei is értékállóak, de úgy gondolom, politikatörténeti írásai nem emelik őt ki kortársai közül.³ Ennek ellenére vagy éppen ezért, ezen művei – kivéve *A magyar birodalom történetét* ért heves bírálatot Dudek János tollából⁴ – kevésbé váltották ki a különböző korszakok történetíróinak támadásait, mint a ma sem nélkülözhető gazdaság- és társadalomtörténeti munkái.

Megítélése nagyon különböző. Míg pályája elején – amit a *Századokban*, főként Demkó Kálmán tollából született dicsérő recenziók is

---

¹ Acsády Ignác: *A magyar jobbágynépesség száma a mohácsi vész után*, Budapest 1883, 3. o.

² Életéről és munkásságáról lásd Gunst Péter: *Acsády Ignác történetírása*, Budapest 1961, és Horváth Zita: „Vázlat Acsády Ignác történetírásáról”, *FONS*, X. évf., 2003, 3. szám.

³ Fontosabb politikatörténeti írásai: „Magyarország három részre oszlásának története, 1526-1608”, in *Magyar Nemzet Története*, V. kötet., szerk. Szilágyi Sándor, Budapest 1898; „Magyarország története I. József és I. Lipót korában”, in *uo.* Budapest 1898, *A magyar birodalom története*, Budapest 1903-1904.

⁴ Dudek János: *Kritikai tanulmányok Acsády Ignácnak a Magyar birodalom története című művéről*, Nyitra 1904.

mutatnak – az elismerés hangján szólnak róla, addig a századfordulótól kezdve 1906. évi haláláig meg kellett tapasztalnia a durva és minősíthetetlen hangú kritikákat. A két világháború között is jórészt negatívan ítélték meg: „Bár nálunk a marxizmus tudományban alig érezte hatását, s a történelmi materializmus szemlélete csupán a radikális és szocialista tábor néhány műkedvelő historikusának – Szende Pálnak, Ágoston Péternek, Szabó Ervinnek – irányműveiben jutott teljes érvényesüléshez, hatása mégis felismerhető több historikus – így különösen Acsády Ignác – társadalomgazdaságtörténeti munkásságán.”⁵ Csak az 1945 utáni korszak hozta el számára az elismerést, főként a valóban marxista jegyeket is hordozó *A magyar jobbagyság története* című munkája miatt, ami – művei közül egyedülként – több kiadást is megért. Pozitív megítélését jelzi az is, hogy Gunst Péter önálló monográfiát szentelt pályájának.⁶ Az elismerés és elutasítás egyidejű vagy korszakonként változó megléte ellenére művei, néhány kivételtől eltekintve, nem igazán részei a köztudatnak.⁷ Szerzteágazó munkásságából jelen tanulmány gazdaság- és társadalomtörténeti műveiről ad vázlatos áttekintést.

Pályájának elején néhány szépirodalmi mű mellett még a politikátörténettel foglalkozott, de már ezen műveiben is viszonylag nagy teret szentelt a társadalom és államszervezet leírásának – talán ez az, ami megkülönbözteti kortársaitól – amely megelőlegezi gazdaság- és társadalomtörténeti érdeklődését. A jobbagyság helyzetének részletes vizsgálata előkészíti jobbagyságtörténeti összefoglalóját.

Az 1880-as–90-es években fordult érdeklődése a gazdaság- és társadalomtörténet felé. Nem sokkal később a gazdaságtörténet nyugat-európai indulásánál, ami véleményünk szerint a mindenkori honi történetírásra is jellemző Nyugat-Európához viszonyított megkésettség és reflektálatlanság szempontjából sem lebecsülendő, különösen a kortársainak kizárólag politikátörténeti orientációjára gondolunk.⁸ Ezen művei, mégha

⁵ Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika*, Budapest 1938, 460–461. o.

⁶ Gunst P. 1961.

⁷ Talán ezen némiképp változtat, hogy legalább a Szilágyi Sándor által szerkesztett *Magyar Nemzet Története* nyomtatásban (Kassák Kiadó) és CD-ROM-on (Arcanum) is megjelent újra, ill. az Attraktor Kiadóval tervezzük közösen három adózástörténeti művének újrakiadását (várható megjelenés 2004. év vége).

⁸ Acsádyt Tóth Zoltán is jeles nyugat-európai kortárs, általa modernnek tekintett történetírók, mint Karl Lamprecht, Frederick Jackson Turner között említi. Tóth Zoltán: „Elfelejtett előzmények. A régi társadalomtörténet sajátos kérdéseinek kialakulásáról”, in *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József, Budapest

szemléletbeli korrekcióra is szorulnak, a mai napig megkerülhetetlenek. Nyugat-Európában is ez időtájt alakult ki a történettudományon belül önálló diszciplínaként a gazdaságtörténet, amely részben a XVIII. században kialakult művelődéstörténetből, a Wilhelm Roscher-féle közgazdaságtanból táplálkozott, de hatással volt rá a marxizmus politikai gazdaságtana is. Emellett hatott rá a pozitivizmus is, különösen Taine és Buckle érdemel említést, akinek művei Acsády előtt sem voltak ismeretlenek, ahogy nyilvánvalóan ismerte Lamprecht négy kötetes gazdaságtörténetét is. Nálunk XVIII. századi előzmények (Bél Mátyás, Berzeviczy Gergely) után, a reformkor idején, valószínűleg a liberalizmus hatásaként néhányan foglalkoztak a gazdaság kérdéseivel, elsősorban Horváth Mihály volt az, aki célul tűzte ki, hogy a történetírás vonja be érdeklődési körébe a néppel való foglalatosságot: „[M]it kell mondanunk az ipar és kereskedés történetéről miután az írók a trónváltások és országszerződések, háborúk és békekötések s más nagyszerű és nem nagyszerű lármás események írásával elfoglalván, figyelemre is alig méltatták a népi élet csöndes körét...”⁹ E szellem szülötte Horváthnak az 1514-es parasztfölkelésről szóló műve is.

Az 1860-as években a történetírásban ismét előtérbe kerül az egyoldalú politikacentrikusság, az államközpontú szemlélet, még akkor is amikor látszólag gazdasági és társadalmi problémákat feszegetnek. Ez még Horváth Mihályra is jellemző lesz. A németországi gazdaságtörténet kezdetét az 1877-es szimbolikus dátum jelzi, amikor Inama-Sternegg kiadta azon művét, melynek címében megjelent a „Wirtschaftsgeschichte” szó. Nálunk nem sokkal később 1879-ben jelent meg Thallóczy Lajos munkája: *A kamara haszna (lucrum camerae) történeti kapcsolata a magyar adó és pénzügy fejlődésével* címmel, ami a magyar gazdaságtörténet indulásának kezdőpontja. Wenzel Gusztáv műve 1887-ben lát napvilágot, azzal az igénnyel, hogy földolgozza a magyar mezőgazdaság történetét. A művet mind a kortársak, mind az utókor jogos kritikával illeti: maga a szerző is tisztában volt műve gyengeségével, azt főleg folytatásra váró kezdeménynek tartja. (A mű egyik bírálója éppen Acsády volt.) Vélhetőleg e mű hiányos volta is szerepet játszott abba, hogy a kortársak belássák a gazdaságtörténet-kutatás fontosságát.

Tagányi Károly kezdeményezésére és szerkesztésében új folyóirat

2003. 72. o.; és Csiki Tamás is a hazai társadalomtörténet elődjeként tartja számon: „Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945-ig)”, in *Néprajz egyetemi hallgatóknak* 29, Debrecen 2003, 29-32. o.

⁹ Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedés története Magyarországon*, Buda 1840, IV. o.

látott napvilágot *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* címmel 1894-ben. A 12 éves működése során 13 kötetet megért, 1906-ban megszűnt folyóirat sokat tett a gazdaság-, főként a mezőgazdaságtörténet-kutatás előmozdítása érdekében, bár mindezt a pozitívizmus szellemében inkább pusztá adatközléssel, mint érett tanulmányokkal tette. Többnyire a közölt források át nem gondolt logika alapján egymás mellé sorakoztatott, véletlenszerűen kiválasztott iratok voltak. Az érdemesebb tanulmányok írásával Tagányi Károly, Takács Sándor és Acsády Ignác, aki a lap főmunkatársa volt, tűnik ki. Wellmann Imre a következőképpen értékeli Acsádyt: „A mezőgazdaság és a parasztság történetének kutatására irányuló törekvések melyek Berzeviczytól s Horváth Mihálytól kiindulva pozitívista, illetőleg liberális beállítottságú historikusaink között mind messzebb ható s mind mozdítóbb erejű hullámokat keltettek, szinte egytől-egyig valamelyest visszhangra találtak Acsády Ignácnál.”¹⁰

Acsády a *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században* című művében is rámutat a gazdaság- és társadalomtörténet szükséges voltára: „A magyar köznép, a parasztság, földművelésünk, nemzeti vagyonságunk legnyomatékosabb tényezője éppen nem dicsekedhetik azzal, hogy sorsa iránt a történetírás akár a múltban, akár a jelenben valami túlságos érdeklődést tanúsított volna. Keveset foglalkozott vele mindenkor, de a legkevesebbet éppen napjainkban. A régibb időkből még csak van néhány munkánk, mely a jobbagyságnak legalább köz- és némely magánjogi viszonyát igyekezett tisztába hozni. Az utóbbi harmincz-negyven év alatt azonban már ezt sem tették.”¹¹

Acsádyra Kautz Gyula, Roscher tanítványa is hatással lehetett, akinek az óráit éveken át hallgatta az egyetemen. Az 1880-as évektől kezdve a 90-es évek közepéig a gazdaságtörténet iránti fogékonyságát a kora újkori magyarországi adózás történetéről írott művei jelzik. Ebben, az említett Tallóczy művén kívül, teljesen úttörő volt. Ezen művek sorában az első: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526-1564* (Budapest 1888.), amelyet széleskörű magyar és bécsi levéltárakra kiterjedő forrásfeltárás előzött meg. Elsősorban a kamarai adminisztráció kiépülését dolgozta föl, de részletesen szólt a különböző adófajtákról is. Vizsgálódása a királyi Magyarország területére korlátozódott. Ez a maga nemében ma is

¹⁰ Wellmann Imre: „Agrártörténetünk módszerének kérdéséről”, különnyomat az *Agrártörténelmi Szemle* 1962. évi 1-2. számából, 309. o.

¹¹ Acsády Ignác: *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században*, Budapest 1889, 82. o.

alaplínia számíthat. Ebben a tanulmányában is foglalkozik a parasztsággal, mint adózó osztállyal. Nyilván az, hogy gazdaságtörténeti munkáit az adózástörténetének vizsgálatával kezdte, abban szerepet játszhatott abban is, hogy így kiemelten tudjon foglalkozni a parasztság történelemben játszott szerepével.¹² További művei e tárgyban: *A pozsonyi és szepesi kamarák (1565-1604)*, Budapest 1894; *A jobbágyadózás 1564-76-ban*; Budapest 1894; és *A jobbágyadózás 1577-97-ben*, Budapest 1896. Az adózás történetének vizsgálata mellett behatóan és ebben is úttörő jelleggel foglalkozott a kora újkori népesség számának megállapításával, a társadalom rétegződésének jellemzőivel.

Elemzési példaként a legismertebb és legtöbb kritikát kiváltó művét említem meg: a *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában* címűt.¹³ A kritikák egy része valóban jogos mind a módszer, mind a népesség számának alábecsült megállapítása tekintetében. Ugyanakkor megjegyezzük, hogy semmilyen honi minta nem állt rendelkezésére, valamint hogy ő hívta föl először a figyelmet arra, hogy az urbáriumok, a dica- és dézsmajegyzékek, egyebek mellett, a népesség számának megállapításához is kiváló források. A történettudomány föladatát – és éppen ezért fordul a gazdaság- és társadalomtörténet, a saját korában újszerű vizsgálata felé – abban látja, hogy a politikai eseményeken túl a történelem egészével kell foglalkozni, ui. a politikatörténet nem más, mint a feudális elit történelme. A jó történeti mű az, amiben megjelenik a társadalom minden osztályának és rétegének vizsgálata. Erre pedig szerinte azért van szükség, mert csak a múlt teljes körű vizsgálata az, amely segít megérteni a jelenhez vezető utat, és abból okulva talán megvalósítható egy dicsőbb jövő: „A régi világ ismerete jelöli meg a jelenkor reformjainak irányát is s mozdítja elő a további egészséges haladást, a közállapotok újabb javulását. Csak a történelem fáklyafényének világítása mellett láthatja az államférfiú az utat és annak minden fázisát, melyet nemzete eddig tett, az irányt, melyet ezután követnie kell s a végcél, melyet kedvező körülmények közt elérni képes.”¹⁴ Tehát ő az, aki elsőként irányítja a figyelmet a tömegek történetének kutatására, ezzel mintegy hadat üzen a politikatörténet kizárólagosságá ellen. A gazdasággal való foglalkozást azért is nélkülözhetetlennek tartotta, mert a marxizmusoz hasonlóan és valószínűleg

¹² Gunst P. 1961, 93. o.

¹³ In *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új folyam, 12. k., Budapest 1896.

¹⁴ Acsády Ignác: „Statisztika és történetírás”, *Nemzetgazdasági Szemle* 1889, 442. o.

annak hatására is, az egyes államok életében a gazdaságnak rendkívüli jelentőséget tulajdonít a történelem alakulása szempontjából. Ezzel összefüggésben kutatja a népesség számának változását, a népesség növekedésében látja a fejlődést.: „A népességben gyökerezik az állam ereje...”¹⁵

Acsádyra és Tagányira is a fentebb említett filozófiai áramlatok mellett, kétségkívül hatott a spenceri organikus társadalomelmélet, amely kicsit leegyszerűsítve, náluk azt eredményezte, hogy a nép történetével azért kell foglalkozni, mert a társadalom osztályai egyenlő szerepet játszanak, az állam fennmaradása nem kizárólag az uralkodó osztály tevékenységének eredménye.¹⁶ „Olyan fogalmakat, mint: uralkodó osztály, elnyomott osztály, kizsákmányolás, organizáció, társadalmi szervezet, a két nemzet fogalma stb., ölelte nem alkalmaztak történetírásunkban.”¹⁷

Vázolt gazdaságtörténeti munkái meghozták Acsády számára a szakmai elismerést, amint azt önéletrajzában is írja,¹⁸ így 1888-ban az Akadémia levelező tagjává választották. Megválasztása szakmai teljesítménye dacára nem volt egyértelmű. Thaly Kálmán és Szilágyi Sándor köre támogatta, de például Thallóczy Lajos ellenezte megválasztását. Háromszor is napirendre került a megválasztása 1886 és 1888 között, míg végre sikerült.¹⁹ Viszont az Akadémia Történelmi Bizottságába is beválasztották 1891-ben.

A századfordulótól kezdve 1906-os haláláig, néhány kisebb lélegzetű munkát leszámítva – pl. *A magyar adózás története* (Budapest 1906) – két utolsó, reprezentatív művén dolgozott. Az egyik *A magyar birodalom története*, a másik *A magyar jobbágyság története*.

A magyar birodalom történetének első kötete 1903-ban, a második 1904-ben jelent meg. Merész vállalkozás volt egy személynek a nemzet egész történetét megírni: nem véletlen, hogy csak hosszas érlelődés után, élete végén, súlyos szív- és vesebetegséggel küszködve szánta rá magát e nagy összegző megírására. Említettem, hogy ez a munka készítette Dudek János katolikus teológust, hogy külön könyvet szenteljen bírálatának. Acsády könyve és a róla szóló kritika szemlélteti sarkalatos formában a

¹⁵ Acsády Ignác: *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században*, Budapest 1889, 5. o.

¹⁶ Gunst P. 1961, 127. o.

¹⁷ Uo. 130. o.

¹⁸ Acsády Ignác önéletrajza, közli Horváth Zita 2003, 446-450. o.

¹⁹ Gunst P. 1961, 144. o.

felekezeti szembenállást a magyarországi történetírásban.²⁰ Az első kötet bevezetőjében célul tűzi ki a dolgozó nép történetének bemutatását, de ennek megvalósulása elmarad. E művet már másutt részletesen elemeztem,²¹ most egy karakteres, előtte mások által még nem használt, a két nemzet kialakulásáról szóló gondolatát, idézem: „1514-ben tényleg kettészakították azt a nemzeti egységet, mely a középkor rendi tagoltsága közepette is fennállott. 1514 óta tulajdonképpen két nemzet élt Magyarországon, a magyar urak, [...] az uralkodó osztály és a milliányi rabszolga, a munkástömeg... A régi állam alapján úr és jobbágy közt közösség nem keletkezhetett többé...”²²

Utolsó műve *A magyar jobbágyság története*, amely a legismertebb munkája, és amelyet ő maga is főművének tartott. Már nagybeteg, a halál árnyékában írta. Orvosai a pihenést javasolták neki, de ő gőzerővel dolgozott, hogy műve ne maradjon befejezetlen. A maga nemében mind a mai napig egyedülálló, megkerülhetetlen munka, ezen kívül csak Szabó Istvánnak a magyar parasztságról írott műve lépett föl azzal az igénnyel, hogy a jobbágyság történetének egészét földolgozza.²³ (Korábban megjelent ugyan egy mű K. Nagy Sándor tollából, de visszhangtalan maradt.²⁴) E műve egyben Acsády pályájának megkoronázását is jelenti. Korábbi műveiben is mély empátiával szemlélte a parasztság sorsát, amely azonban e reprezentatív összefoglalójában teljeseedik ki igazán. Az elnyomottak iránti érzékenysége is közrejátszott abban, hogy a jobbágyság történetét kutatta. A korabeli nyugat-európai társadalomtörténet „kedvenc népe lett a földműves munkás nép, a parasztok, a farmerek”²⁵ ami nyilván hatással volt Acsádyra is. De nem elhanyagolható zsidó származása – ami miatt több ízben is támadták, lásd Dudek János – sem a témaválasztásban: már korábban kifejtette, hogy sorsközösséget lát jobbágyok és zsidók között, ezért szükségesnek látta az elnyomókkal, a konzervatív nemességgel szembeni közös föllépést.²⁶

Erős antifeudális szemlélet hatja át a mű egészét, amivel az 1945 utáni történetírás elismerését is kivívta. Itt is megjelenik azonban a

---

²⁰ Erről lásd részletesebben Horváth Z. 2003.

²¹ Uo.

²² Acsády Ignác: *A magyar birodalom története*, II. kötet, 89. o.

²³ Szabó István: *A magyar parasztság története*, Budapest 1940.

²⁴ K. Nagy Sándor: *A jobbágyság története Magyarországon*,. Nagybecskerek 1891.

²⁵ Tóth Z. 2003, 72. o.

²⁶ Acsády Ignác: *Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után*, Budapest 1883.

forradalmak, felkelések elítélése. Mária Terézia úrbérrendezését is abból a szempontból tartja fontosnak, hogy általa az 1514-es jobbágyfölkeléshez hasonló nem törhetett ki. Acsády széles körű levéltári kutatásokat végzett, de ezeket nem aknáztta ki, elsősorban jogi szövegeket, törvényeket vizsgált. Nem valósította meg azt az éppen általa kitűzött célt, hogy a jobbágyság életét mély vizsgálat alá vegye. Uralkodók kronologikus sorrendjében veszi végig a parasztság történetét, vagyis végül nem szakít teljesen a hagyományos politikatörténeti szemlélettel. Elemzi a parasztság viszonyát az uralkodó osztályhoz, de a parasztság belső életét, rétegződését, életmódját nem kutatja. Hibáival együtt is, különösen saját korában, mégis egyedülálló műről van szó. *A jobbágyság története* is, hasonlóan *A magyar birodalom történetéhez* és ahhoz hasonló okokból, kiváltotta mind a kortársak, mind a két világháború közötti történetírás bírálatát. Az éles kritikák is leginkább azt bizonyítják, hogy Acsády munkássága életében és halála után sem hagyhatók figyelmen kívül. Elgondolkodtató, hogy művei közül azok állták ki leginkább az idő próbáját, amelyek a legtöbb kritikát váltották ki, ami azt is bizonyítja, hogy Acsády kérdésközlvetései – ha nem is járta következetesen végig az általa kijelölt utat – helyesek voltak.